

mgr Beata Gorycka
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Filologii Germańskiej
Dyscyplina: literaturoznawstwo
Praca doktorska napisana pod kierunkiem:
Prof. dr hab. Katarzyny Jaśtał

AUTOREFERAT

Przygotowana przeze mnie rozprawa doktorska nosi tytuł *Stille Perturbationen. (Kon)Figurationen der Instabilitäten im Schaffen Judith Hermanns (Ciche perturbacje. Kreacje i konfiguracje niestabilności w twórczości Judith Hermann)*. Praca stanowi próbę analizy świata przedstawionego w tekstach urodzonej w r.1970 niemieckiej pisarki Judith Hermann na podstawie czterech tomów jej krótkiej prozy: *Sommerhaus, später* (1998), *Nichts als Gespenster* (2003), *Alice* (2009) i *Lettipark* (2016). Moją perspektywę badawczą determinowała "teoria systemów społecznych" Niklasa Luhmanna. Dążąc do metodologicznego ustabilizowania analiz podążałam za literaturoznawcami Carstenem Gansem, Normanem Ächtlerem, Lindą Simonis, Pawłem Zimniakiem i Wolfgangiem Bryllą. Podobnie jak wymienieni tu badacze skupiałam się na Luhmannowskich koncepcjach systemu i jego dynamiki, ze szczególnym uwzględnieniem kategorii zakłócenia/zaburzenia (Störung). Starłam się ukazać, w jaki sposób to zaproponowane przez niemieckiego socjologa pojęcie może okazać się przydatne do opisu świata przedstawionego tekstów berlińskiej autorki, przy czym skoncentrowałam się na przedstawionych w jej utworach niestabilnych relacjach międzyludzkich oraz wewnętrznym świecie zagubionych bohaterów.

Protagonisci Hermann są przedstawicielami pokolenia autorki. Żyją w świecie współczesnym naznaczonym nieustannymi przemianami, a zatem niestabilnym. Ich sytuacja życiowa jest sytuacją „pomiędzy”, stanem przejściowym, podlegającym nieustannej dynamice, co wpływa na systemy łączących je relacji. Są one często niepewne, labilne, czasem nieprzewidywalne i zawodne, gdyż postaci przedstawione w utworach Hermann nie mają stałych zasad, żyją w zawieszeniu, są niezdecydowane, co powoduje ich podatność na manipulacje. Obszarem najdalej idących zaburzeń okazuje się — niezbędna dla pozytywnych relacji — komunikacja interpersonalna. Koncentrując się w pracy

na "konfiguracjach", a zatem literackich strategiach obrazowania ludzkich niestabilności skupiłam się na ukazywanych przez pisarkę chwiejnych egzystencjach jej pokolenia, które dodatkowo destabilizowane są przez perturbacje: nieprzewidziane sytuacje, takie jak niespodziewane spotkania, wizyty czy podróże, ale i choroby czy śmierć bliskich osób.

We wprowadzeniu wskazałam na istotne dla biografii samej autorki oraz losów jej bohaterów przeobrażenia współczesnej mentalności, które stanowią odzwierciedlenie zmian spowodowanych rozwojem technologii, wzmożoną mobilnością, przemianami światów społecznych, gospodarczych i politycznych. Niosą one za sobą negację utrwalonych kulturowych punktów odniesienia czy sposobów myślenia oraz przekształcenia tradycyjnych form wyrażania siebie, co często prowadzi do konfliktów.

Przedstawiając w następnym rozdziale sylwetkę autorki uwzględniłam nie tylko jej krótką prozę, ale i powieści oraz zebrane w tomie *Wir hätten uns alles gesagt* wypowiedzi poetologiczne, a także otrzymane przez nią nagrody. Ponieważ teksty Hermann, przedstawicielki tzw. pokolenia „Golf”, przypisywane są do literackiego fenomenu identyfikowanego za pomocą kontrowersyjnego określenia „Fräuleinwunder“, kolejny rozdział rozprawy poświęciłam temu właśnie nurtowi. Staralam się ukazać go na tle rozwoju innych prądów literackich ostatniego przełomu wieków, takich jak "literatura pop", „literatura berlińska”, „literatura przełomu”, tzw. Wendeliteratur. Nawiązałam również do prac przyporządkowujących Judith Hermann do pokolenia „Single Generation”, „Generation X” czy „Generation 68”. Obok Judith Hermann należy tu wymienić także takie autorki jak Jenny Erpenbeck (ur. 1967), Felicitas Hoppe (ur. 1960), Zoë Jenny (ur. 1974), Juli Zeh (ur. 1974) czy Julia Franck (ur. 1970), wykazując tematyczne i estetyczne zróżnicowanie fenomenu „Fräuleinwunder“. Zaliczane do niego autorki, których wydawcy niekiedy zřęcznie posługiwali się kontrowersyjną „etykietą” w celach marketingowych, łączą kryteria płci, wieku i talentu literackiego. Wspólne dla ich utworów okazuje się także dążenie do zapisu dynamiki relacji międzyludzkich nacechowanych zmiennością i efemerycznością.

Ponieważ reprezentujące krótką prozę teksty Judith Hermann kategoryzowane są w literaturze przedmiotu zarówno jako opowiadania jak i short stories, w kolejnym rozdziale, dotyczącym kwestii genologicznych, zdefiniowałam oba gatunki. Zdecydowana większość analizowanych w mojej dysertacji tekstów ma cechy short story, choć sama autorka opatruje tytuły trzech tomów: *Sommerhaus*, *später*, *Nichts als Gespenster* i *Lettipark* atrybutem gatunkowym „Erzählungen”/„opowiadania”. (Teksty opublikowane w czwartym tomie *Alice*,

pozbawionym tego oznaczenia, strukturalnie nie różnią się od tekstów z trzech wyżej wymienionych tomów, poza faktem, że we wszystkich pięciu opowiadaniach narratorką jest ta sama osoba — Alice.) Ponieważ sama autorka zaciera granice między wymienionymi gatunkami krótkiej prozy, a niektórzy badacze (m.in. Julia Catherine Sander, Christina Ujma, Florence Feiereisen, Ines Koreck, Annette Mingels) używają obydwu terminów, zdecydowałam się na analogiczną strategię, na co pozwoliło mi odwołanie się do definicji z *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, który „Erzählung“ definiuje jako neutrale pojęcie zbiorcze służące do opisu „tekstu epickiego o krótkiej lub średniej długości”, a zatem, jak czytamy, zarówno klasycznego opowiadania, noweli jak i short story.

W następnym rozdziale dokonałam próby klasyfikacji tekstów Judith Hermann na tle nurtów literatury współczesnej oraz pokazałam aktualny stan badań nad jej opowiadaniem. Teksty Judith Hermann, zwłaszcza dwa pierwsze tomy opowiadań: *Sommerhaus, später* i *Nichts als Gespenster*, były często przedmiotem badań literaturoznawczych. Opisują one protagonistki i protagonistów w ich zmęczeniu, pustce, zdystansowanym stosunku do otoczenia, niepewności własnej tożsamości, niezdolności do podejmowania decyzji i pasywności. Wskazują przy tym, że cechy te wynikają z braku relacji z samym sobą i światem, bywają także następstwem nieudanych związków emocjonalnych i erotycznych, których powodem (a czasem także rezultatem) są niejasne tęsknoty postaci, ich nieustanne poszukiwania czegoś nieokreślonego, a także (na ogół płonne) nadzieje na udany związek.

W kolejnym rozdziale przedstawiłam metodologię badań. Aby wprowadzić czytelnika w teorię systemów niemieckiego socjologa Niklasa Luhmanna, starałam się wyjaśnić jej poszczególne kluczowe pojęcia, takie jak: system, autopoieza, kontyngencja czy emergencja. Aby zbadać literaturę podmiotu przy pomocy aparatu pojęciowego Luhmanna, skupiłam się na pojęciu „komunikacji”, eksponowanym również w tekstach Hermann oraz na uznawanym przez socjologa za integralną część systemów zjawisku, które destabilizuje system, czyli zakłóceniu. Pojęcie zakłócenia „Störung“ jest utożsamiane w badaniach z irytacją i perturbacją. Według Luhmanna każde zdarzenie, które nie jest zgodne z oczekiwanym zachowaniem systemu, jest niezbędne dla jego rozwoju. W tym rozumieniu zakłócenie może mieć pozytywne konsekwencje, może prowadzić do zmian systemu, które pozwalają mu na lepsze wykorzystanie potencjału lub lepsze dostosowanie się do środowiska.

Przypominając, że Luhmann i jego zwolennicy również proponują wykorzystanie koncepcji „zakłócenia”/„irytacji”/„Störung” jako okazji do samoobserwacji i samoopisu w formie tekstów literackich, starałam się wykorzystać wymienione powyżej rozpoznania do opisu

świata przedstawionego tekstów Hermann ze szczególnym uwzględnieniem (często wewnętrznie rozdartych) postaci oraz ich niestabilnych relacji.

Szczególną uwagę poświęciłam pytaniu, w jaki sposób na przedstawione w tekstach Hermann (kon)figuracje wpływają perturbacje, tj. dodatkowe czynniki, takie jak choroba czy strata, które zakłócają i tak już niestabilne relacje. W ten sposób badałam znaczenie perturbacji/zakłóceń dla indywidualnych (figura/postać) i zbiorowych (grupa) systemów konstruowanych przez Hermann. Istotna była również odpowiedź na pytanie o literackie strategie, za pomocą których Judith Hermann przedstawia czytelnikom systemowe zaburzenia i ich skutki. Mowa tu m.in. o rezygnacji z psychologizacji, stosowaniu tzw. miejsc pustych, koncentracji na zmysłowym detalu oraz minimalizmie.

Podążając za Luhmannem analizowałam w rozdziale trzecim narracje Judith Hermann pod kątem takich aspektów jak: emocjonalne stany postaci [zaburzona/uniemożliwiona komunikacja, zaburzenia identyfikacji, zdystansowanie, irytacja]; egzystencjalne destabilizacje [stany zawieszenia, egzystencjalne przerwy/luki egzemplifikowane przez chorobę; utrata kontroli i kompensacje] oraz strukturalne cechy poziomu narracji [technika narracyjna, minimalistyczny zespół postaci i konstelacje postaci w wybranych narracjach; rola miejsc pustych].

W rozdziale emocjonalne stany postaci w wybranych tekstach Judith Hermann osiłą moich analiz uczyniłam kategorie/pojęcia komunikacji, identyfikacji, zdystansowania i irytacji. W odniesieniu do identyfikacji zajmowałam się dwoma aspektami: ciałem, ze szczególnym uwzględnieniem seksualności oraz genealogią kobiet z uwzględnieniem innych odniesień rodzinnych. Kategorię zdystansowania analizowałam w odniesieniu do obszaru topograficznego, poziomu relacji i radzenia sobie ze śmiercią/traktowania śmierci. Kwestię irytacji opracowałam w oddzielnym podrozdziale. Należy zauważyć, że kategorie te — podobnie jak systemy — są ze sobą powiązane i współzależne. Korzystając z tych samych historii Hermann, można omówić różne aspekty, takie jak zaburzona komunikacja, brak identyfikacji, zdystansowanie, kompensacje, niestabilność emocjonalna lub irytacja.

W analizach powoływałam się na studium Luhmanna *Liebe als Passion: zur Codierung von Intimität* (1982), w której opisuje on teorię komunikacji, opierającą się na jego teorii autoreferencyjnych systemów autopoietycznych i zakłada wiele z tego, co później zawarł w swojej głównej pracy *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie* (1984).

Luhmann nie traktuje miłości jako uczucia, ale jako kod komunikacyjny, za pomocą którego uczucia mogą zostać wyrażone. Miłość można zatem postrzegać jako model, który można odtwarzać. Może się on także stać przedmiotem odrzucenia lub tęsknoty.

Analizowane w niniejszej rozprawie teksty literackie Judith Hermann ukazują przedstawicieli jej pokolenia, przy czym autorka podejmuje refleksję nad doświadczeniem życia w wielkim mieście, w którym czytelnicy bez trudu rozpoznają Berlin.

Bohaterowie Hermann w niewielkim stopniu identyfikują się ze swoim zawodem. Ich dominującym zajęciem, zwłaszcza w pierwszych dwóch tomach, jest spędzanie czasu wolnego, a życie skupione jest na ulotnych przyjemnościach. Większość bohaterów pierwszego zbioru opowiadań, *Sommerhaus, später*, wywodzi się ze środowiska artystycznego Berlina. Często obszar ich twórczości pozostaje niezdefiniowany, choć zawarte w niektórych tekstach informacje pozwalają rozpoznać w nich aktorów lub malarzy. Historia *Sommerhaus, später* wyraźnie identyfikuje młodą "nową bohemę" lat 90tych pod względem topograficznym, osadzając ją na Prenzlauer Berg w Berlinie. Jej odmienny styl życia jest antymieszczański i antymaterialistyczny. Bohaterowie Hermann żyją w wielkim mieście, które z jednej strony przyczynia się do ich samotności i zagubienia. Z drugiej strony dzięki różnorodności demograficznej metropolii mogą formować grupy (systemy) przypominające rodziny, lecz połączone nie więzami krwi, tylko wspólnymi zainteresowaniami czy stylem życia. Kluczowym wkładem w utrzymanie tych społeczności jest rozwój nowej specyficznej kultury intymności. Protagonisci wydają się chłodni i zdystansowani wobec świata zewnętrznego. Dynamikę systemów, które tworzą, determinują przeciwstawne pragnienia: z jednej strony tęsknota za wolnością, z drugiej tęsknota za pojmowaną jako pasja miłością (Luhmann) i poczuciem bezpieczeństwa.

Krótką prozą Hermann skupia się na centralnych problemach egzystencjalnych: miłości, nieudanych związkach, towarzyszącej im samotności oraz — w zbiorze opowiadań *Alice* — śmierci. Poruszając te problemy, autorka zwraca uwagę na to, jak życie na przełomie XX/XXI wieku wpływa na sposób, w jaki bohaterowie radzą sobie z tymi fundamentalnymi tematami. W niemal wszystkich tekstach Judith Hermann tematem przewodnim pozostają problemy w obszarze komunikacji (por. opowiadania „Rote Korallen”, „Sonja”, „Diesseits der Oder” z tomu *Sommerhaus, später*, "Ruth (Freundinnen)", "Kaltblau", "Zuhälter" ze zbioru opowiadań *Nichts als Gespenster*, "Zeugen", "Träume", "Rückkehr" z *Lettipark*).

Znamienny wydaje się fakt, że autorka wybiera format krótkiej prozy dla przedstawienia opisanych przez mnie powyżej problemów. Oznacza to, że uchwycenie rzeczywistości jest zazwyczaj skondensowane do pojedynczej postaci, sytuacji lub wydarzenia. W przeciwieństwie do powieści, krótka proza nie oferuje ani miejsca na rozwój postaci, ani na śledzenie ich losów. Wybrany przez autorkę format narracji nie pozwala na szczegółowy opis scenerii czy dogłębną analityczną eksplorację sytuacji. Koncentracja na tu i teraz odpowiada szybkiemu tempu życia w terażniejszości. Umożliwia wybiórczy wgląd w pojedyncze aspekty dzisiejszej rzeczywistości, ze spojrzeniem autorki skupionym na codziennych scenach opisywanych quasi-rodzin.

W swoich tekstach Hermann koncentruje się na złożonej dynamice relacji między przedstawicielami jej własnego pokolenia, ale — jak staram się pokazać w analizach — w niektórych tekstach konfrontuje ich z rodzinami, z których się wywodzą (Herkunftsfamilie). Ten obszar jej refleksji literackiej waloryzowany jest zarówno pozytywnie jak i negatywnie. Czasami rodzina, z której pochodzą bohaterowie autorki, jawi się jako stabilny system, przestrzeń bezpieczeństwa. W niektórych tekstach autorki rodzina starszego pokolenia tworzy wzorzec relacji dla reprezentantów młodszej generacji, którego oni sami nie realizują (np. w opowiadaniu „Acqua alta” z tomu *Nichts als Gespenster*). Nawet jeśli rodzina pojawia się w tekstach Hermann jako dysfunkcyjny system obciążony wewnętrznymi konfliktami (np. „Rote Korallen” i „Ende von Etwas” ze zbioru opowiadań *Sommerhaus, später*), jej potencjał identyfikacyjny oceniany jest pozytywnie. Niektóre z opowiadań Hermann odwołują się do więzi rodzinnych jako źródła siły lub ukazują rodzinę jako jednostkę dającą bohaterom poczucie ciągłości i wspólnoty (opowiadania „Kohlen” i „Mutter” z *Lettipark*).

Jedną z dominujących strategii Hermann jest pomijanie, często ukrywanie przed czytelnikami zwłaszcza istotnych szczegółów lub tła zdarzeń. Tworzone w ten sposób napięcie znacząco przyczynia się do budowania nastroju jej tekstów. Rzeczy i relacje, procesy i ruchy, uczucia i afekty są uchwycone w formie ‚snap-shots‘/ ‚migawek‘. W takich ‚migawkach‘ inscenizowane są nie tylko pewne stany otoczenia przestrzennego, ale także stany emocjonalno-afektywne. Z jednej strony powstaje konkretne wypełnienie przestrzeni, a jej zamysł wyłania się z całości wypełniających ją rzeczy; z drugiej strony to relacje nadają danej aranżacji własną sytuacyjną konkretność, która obejmuje również zakłócenia (‚Störungen‘) i irytacje (por. płatki kurzu w pokoju i perturbacje między pierwszoosobową narratorką a jej kochankiem w „Rote Korallen”).

Przestrzeń stanowi równie ważny element tekstów jak konstelacje postaci czy fabuła. Przestrzenie przedstawione przez Judith Hermann nie są jedynie zwykłymi „kulisami” dla opowieści, nie stanowią zatem jedynie tła, lecz pozostają silnie nacechowane semantycznie. Postaci działają, spotykając się i komunikując ze sobą w określonym otoczeniu, które często niesie w sobie potencjał zakłócenia. Przestrzeń przyczynia się do wybuchania i eskalacji konfliktów (por. wyposażenie wynajętego mieszkania w opowiadaniu „Micha“ z tomu *Alice* i zachowanie właściciela, jak również wyposażenie pokoju tytułowego bohatera w szpitalu lub berlińskie mieszkanie wynajmowane przez narratorkę i Ruth oraz przeprowadzkę z tego mieszkania w historii „Ruth (Freundinnen)” z tomu *Nichts als Gespenster*). W tekstach Hermann przestrzeń może zatem przyczyniać się do zakłóceń („Störungen“) i konfliktów, wpływać na motywacje i cielesność bohaterów.

Przedstawiane przez Judith Hermann pozornie codzienne sytuacje, które są zaburzone przez zakłócenia („Störungen“), kwestionują całą egzystencję bohaterów — ich relacje, ich dotychczasową drogę życiową, ich przyszłość. Z wyjątkiem tekstów będących refleksją nad konfrontacją bohatera ze śmiercią, to, co przedstawione, wydaje się codzienne i banalne, a przy tym styl narracji (jak wskazuje tytuł niniejszej rozprawy) sprawia wrażenie "wyciszonego". Nienachalna, powściągliwa narracja pozwala czytelnikom skupić się na złożoności i subtelności świata przedstawionego.

Judith Hermann po mistrzowsku operuje otwartym zakończeniem, które uznawane jest za jedną z najważniejszych cech Kurzgeschichte/Short Story. Pozostawiając w swoich tekstach nierozstrzygnięte ważne kwestie, buduje napięcie. Dzięki otwartym zakończeniom swoich tekstów wskazuje również na złożoność pozornie niespektakularnego życia, do którego się odnosi, pokazując, że nie zawsze istnieje jasne rozwiązanie lub łatwe wyjście z konfliktowej sytuacji. Powstrzymuje się od wydawania moralnych osądów na temat swoich bohaterów, zostawiając czytelnikom przestrzeń do wyciągnięcia własnych wniosków.

Przedłożona rozprawa nawiązuje do wcześniejszych publikacji na temat twórczości berlińskiej autorki, ale stawiałam sobie za cel rzucenie nowego światła na teksty Judith Hermann — koncentrowałam się mianowicie na analizie tekstów pod kątem komunikacji, zakłóceń (Störungen) i irytacji. Jak dotąd nie spotkałam się z podjęciem próby opisanie (kon)figuracji niestabilności w twórczości Judith Hermann w nawiązaniu do "teorii systemów społecznych" Niklasa Luhmanna i jego następców. W stworzonych przez Hermann przestrzeniach narracyjnych mamy do czynienia z sytuacjami konfliktowymi, wpływającymi

na zaburzenia komunikacji, będącej fundamentem relacji. Stwarzane przez pisarkę sytuacje ilustrują i potwierdzają tezę Luhmanna, zgodnie z którą bez zaburzeń, kryzysów, konfliktów nie byłoby rozwoju. Zaburzenia i irytacje umożliwiają samoobserwację systemu (w dyskursie to narrator staje się obserwatorem zakłóceń/konfliktów), a w dalszej kolejności jego autopoietyczny rozwój. Uwzględniająca perspektywę autopoiesis analiza utworów Hermann pozwala dostrzec konserwatywny rys jej tekstów: zaburzenie nie stanowi w przedstawionych przez pisarkę systemach na ogół powodu ich rewolucyjnej przemiany czy rozpadu. Nie we wszystkich, ale w wielu z nich po wystąpieniu zaburzenia system się regeneruje. Pozostaje wprawdzie dalej niestabilny i chwiejny, ale taki wszak jest jego stan od samego początku.

Pomimo obszernych analiz, przedstawiona przeze mnie praca na pewno nie obejmuje wszystkich możliwych aspektów prozy Hermann i pozostawia pole dla dalszych badań, m.in. nad językiem pisarki czy relacją między analizowaną przeze mnie krótką prozą i powieściami oraz wypowiedziami poetologicznymi pisarki. Zostały one ujęte w tomie *Wir hätten uns alles gesagt*, który ukazał się po ukończeniu rozprawy.